

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

BREŠKI NOVCI V PROSTORU ALPE-JADRAN

V najstarejšem koroškem mestu Breže (Friesach) je v času od 14. do 18. septembra 1992 v okviru breškega kulturnega poletja potekal mednarodni simpozij na temo: Mesto in kultura v srednjem veku; breški novci na področju Alpe-Jadran. Na III. poletni akademiji, ki so jo organizirali Inštitut za zgodovino univerze v Celovcu, Raziskovalni inštitut za temeljne zgodovinske znanosti na univerzi v Gradcu in mesto Breže, je 47 zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, numizmatikov, študentov in privatnih zbiralcev s področja regionalne skupnosti Alpe-Adria predstavilo zadnje izsledke raziskav delovanja breške kovnice. Poletne breške akademije se je udeležilo tudi pet slovenskih numizmatikov, zgodovinarjev oziroma študentov.

Breže ležijo na pomembni stari cestni povezavi med donavskim prostorom in Jadranskim morjem. O zgodnji naselitvi tega prostora pričajo številni keltski in rimski ostanki in najdbe. Zameetek srednjeveškega razvoja mesta sega v leto 860, ko je Ludvik Nemški podelil salzburškemu nadškofu Adalwinu dvor Breže. Višek razvoja je mesto doživelo v času nadškofa Eberharda II. (1200–1246), ko je postalo drugo najpomembnejše mesto v salzburški nadškofiji in najpomembnejše koroško mesto. Mesto so v 13. stoletju zasedle in izropale češke, v 15. stoletju pa madžarske in turške enote, tako da so Breže v začetku novega veka izgubile nekdanji pomen. S permanentnim obnavljanjem mesta od 16. stoletja dalje so Breže do danes ohranile sijaj srednjeveškega mesta, na katerega posebej spominjajo mogočno mestno obzidje z vodnim jarkom, mestni vodnjak sredi trga, utrdeni kompleks na Virgilienbergu, Petersbergu in Geyerbergu ter številne cerkve in samostani. Mestni muzej, ki stoji v utrbenem stolpu na Petersbergu, hrani dragoceno zbirko razstavnih predmetov iz vseh obdobjev kulturne ustvarjalnosti.

Pojav srednjeveških novcev sovпада z razvojem trgovine in obrti na tem področju od začetka 12. stoletja dalje. Prvi kovi so bili pretežno izdelani za potrebe mesta, kasneje pa je postal določen kovanec sredstvo trgovinske menjave na širšem področju. Problematika kovanja breških denaričev ponuja na prvi pogled zmedeno sliko, ki jo lahko šele na osnovi dolgoletnega raziskovanja spravimo v sistematičen red. Kovance tipa breškega denariča namreč ni izdelovala samo kovnica na breškem Petersbergu. Ime Brežani ali breški denarič (Frixachensis, Fresachensis, Frixachus, Frixerius) so kovanci dobili enako kakor Regensburčani, torej ime za določene kovance, ki so bili kovani po tem izkovu.

Raziskovanje breških novcev se je dejansko pričelo z raziskovanjem srednjeveških zakladnih najdb na Ogrskem, kar je odprlo nove poglede, pa tudi nova vprašanja o vlogi breških denaričev v tedanjem monetarnem dogajanju. Breški denarič je postal sredi 13. stoletja dominanten kovanec na jugovzhodnem alpskem in obmejnem področju nemškega cesarstva. Do konca 14. stoletja so Breže obdržale vodilno mesto v kovnem in kreditnomonetarnem poslovanju. Problematiko breškega denariča je s svojimi raziskavami doobra osvetlil že Luschin,¹ nadaljevali pa Baumgartner,² oziroma Probszt,³ vendar do danes še ni bila izdelana temeljita sintetična raziskava breških novcev. Med slovenskimi strokovnjaki, ki so načeli problematiko srednjeveškega denarništva na Slovenskem, omenjam Globočnik,⁴ Jeločnik,⁵ Vilfan⁶ in Kosa⁷. Zbirke breških kovancev na Dunaju, v Budimpešti, Gradcu, Ljubljani, Trstu, Benetkah in drugod bo potrebno ponovno pregledati, strokovno objaviti in jih na novo ovrednotiti.

¹ Arnold von Luschin-Ebengreuth: *Allgemeine Münzkunde und Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München–Berlin 1904; *Steirische Münzfunde*, Jahrbuch der KK Zentral-Kommission für Kunst und Historische Denkmale, str. 162–199, Gradec 1906; *Steirische Münzfunde: Fundtabellen und Ergebnisse*, Akademischer Druck, Gradec 1971.

² Egon Baumgartner: *Beiträge zum Friesacher Münzwesen*, *Numismatische Zeitschrift* 72, 1947, str. 12–69; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, *Numismatische Zeitschrift* 74, 1949, str. 1–32; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, II. Teil, *Numismatische Zeitschrift* 78, 1959, str. 14–57; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, II. Teil: *Die Friesacher Grenzlandmünzung*, *Numismatische Zeitschrift* 79, 1961, str. 28–63; *Beiträge zur Geldgeschichte der Friesacher Pfennige*, *Carinthia* I., 150/I, 1960, str. 84–117.

³ Günther Probszt: *Die Münzen Salzburgs*, *Association internationale des numismates professionnels*, Akademischer Druck, Gradec 1959; *Österreichische Münz- und Geldgeschichte, Von Anfängen bis 1918*, 2. izdaja, Dunaj–Köln–Gradec, 1983.

⁴ Anton Globočnik: *Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens*, Dunaj 1897.

⁵ Aleksander Jeločnik: *Dve najdbi srednjeveških novcev*, *Zgodovinski časopis* 6–7, Ljubljana 1953, str. 443–472.

⁶ Sergij Vilfan: *Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, Ljubljana 1986, str. 397–412.

⁷ Peter Kos: *Denar v slovenski zgodovini 2*, *Bančni vestnik* 30/12, Ljubljana 1981, str. 391–396; *Srednjeveška kovnica v Kamniku*, Kamnik 1229–1979, Kamnik 1985, str. 42–44.

Reinhard Härtl z graške univerze je v svojem referatu predstavil pisne vire, ki posredno ali neposredno potrjujejo denarni obtok. Sočasno arhivsko gradivo do konca 12. stoletja je zelo redko, narašča pa od sredine 13. stoletja dalje in pokriva več ali manj celotno paleto delovanja kovnic. Med drugimi so se ohranili kovni in denarni privilegiji, pogodbe s kovničarji, pečatorezci in drugim delovnim osebjem, dnevniki notranjih in zunanjih uradnikov in nadzornikov, inventarji delovne opreme, korespondenca med kovnicami ter kovnicami in centralno upravo idr. Ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja se pojavljajo prvi kovni privilegiji posameznih denarnih in trgovskih korporacij. Pisni viri, kot so urbarji, številne oziroma računske knjige, potovalni računi, listine ipd., že po svoji naravi ne morejo realno prikazovati celotnega obsega denarnega obtoka na določenem področju. Za raziskovanje denarja in denarnega obtoka je zato nujno potrebno komparativno raziskovati arhivske vire in zakladne najdbe. Univerza v Gradcu se pri raziskovanju denarnega obtoka breških denaričev na področju Alpe-Jadran poslužuje posebne aplikacije, ki ureja podatkovno oziroma tekstovno bazo, v katero je že vnešen dobršen del arhivskega gradiva za področje avstrijske Štajerske in italijanske Furlanije-Juljske krajine. Računalniška obdelava podatkovne baze s pomočjo aplikacije CLEIO, ki jo je razvil Zgodovinski inštitut Max Planck, v Göttingenu skupaj z ameriško firmo IBM, bo v mnogočem olajšala predstavitev dejanskega obsega denarnega obtoka.

Primerjava dosedanjih rezultatov raziskovanja denarnega obtoka na osnovi pisnenih virov oziroma zakladnih najdb je pokazala, da se oba vira dopolnjujeta in potrjujeta. Kovanec kot tak spada med primarne materialne zgodovinske vire, še posebej za zgodnejša obdobja, kjer raziskovalcem niso na voljo drugi viri. V obdobju zgodnjega fevdalizma je kovanec pogosto edini zanesljivi zgodovinski vir in predstavlja pomembno pisano oporoko, kroniko ali dokumentirano poročilo. Nedvomno vsebuje kovanec že sam po sebi več nivojev informacij o svojem času in med drugim priča tudi o stanju materialne in duhovne kulture svojega časa. Nenazadnje je kovanec reprezentativen produkt določenega legalnega sistema, izraz razvoja in suverenosti ekonomije, družbe in kulture.

Iz karolinškega obdobja na tem področju ni ostala niti ena numizmatična zakladna najdba, dejstva pa kažejo, da so le redki nemški novci v 10. in 11. stoletju krožili znotraj države. Do ustanovitve kovnic v Vzhodni marki so regensburški novci obvladovali trgovski promet na tem področju. V začetku 10. stoletja je vojvoda Arnulf Bavarski v soglasju s kraljem Henrikom II. v Salzburu ustanovil kovnico, kjer je koval novce na osnovi regensburške teže. Cesar Oton III. je izdal v Rimu leta 996 posebno listino, s katero je podelil salzburškemu nadškofu Hartwigu (991–1023) kovno pravico in mu določil, naj kuje kovanec regensburškega izvoka.⁸ Tovrstni kovanci niso bili izdelani le za potrebe notranje trgovine, ampak pretežno za trgovino na velike razdalje, še posebej za potrebe trgovine s sužnji. To potrjujejo tudi zakladne najdbe na področju med rekama Odro in Vislo, salzburški denariči pa so bili najdeni tudi na področju zahodne Rusije, v pribaltskih deželah in v Skandinaviji. Po regensburškem izvoku sta kovala tudi koroška vojvoda Konrad I. (1009–1011) in Adalbero (1012–1036), oglejski patriarh Poppo (1028–1042), škofija Bamberg v Beljaku, grofje Pitten in številne druge svetne in posvetne kovnice.

Plačilni promet na področju vzhodnih Alp je bil do 11. stoletja še v povojih. V sicer skromni menjalni trgovini je prevladoval princip blago za blago. Produkcija in potrošnja sta bili pretežno ruralni, prometne in druge komunikacije so bile nezanesljive, trgovina na minimumu, mesta pa še niso razvila svoje primarne vloge proizvodnje in trgovine. Potreba po kovanem denarju je bila še minimalna, skromna trgovina pa kvečjemu regionalna. Stanje se je izboljšalo šele sredi 13. stoletja, ko se je tudi v Evropi razmahnila trgovina na velike razdalje.

Kovnica denarja v Brežah je najstarejša srednjeveška kovnica na avstrijskem oziroma slovenskem etničnem ozemlju, ki se je razvila v eno najpomembnejših kovnic na vzhodnem delu nemškega cesarstva. Okoli leta 860 so Breže postale del salzburškega škofijskega gospostva, leta 928 je na tem gospostvu že omenjena cerkev. Nadškof Konrad I. (1106–1147) je po vrnitvi iz Saške povsem reorganiziral nadškofijo in med drugim ustanovil konkurenčno kovnico v Laufnu ob reki Salzach. Po zmagi nad koroškimi vojvodi Engelbertom 1123/24 je postavil nadškof Konrad Breže za center salzburškega gospostva na Koroškem. Začetek delovanja breške kovnice lahko postavimo v obdobju 1125–1130; zadnje raziskave postavljajo začetek delovanja kovnice v leto 1123. Iz Kölna so prišli prvi kovni mojstri, ki so od leta 1144 tudi imensko poznani.⁹ Prvi breški denariči so bili kovani po kölnski utežni marki in izvoku, saj je veljal kölnski izkovec za boljšega od regensburškega. Kovanci kölnskega tipa (denarii colonienses) so se v 12. in 13. stoletju močno razširili na področju vzdolž Rena, kovali pa so jih tudi v kovnicah salzburške nadškofije in v teh, katerih solastniki so bili salzburški nadškofje. Sredi 12. stoletja so postali breški denariči na Koroškem in tudi širše glavno plačilno sredstvo, posledica tega pa je med drugim bila, da so številni svetni in posvetni knezi kovali breškimi denaricem podobne novce. Za osnovo breškemu denarču je veljala starejša, torej lažja kölnska marka, iz katere so sprva kovali 144 denaričev. Leta 1170 so staro

⁸ Monetam Radasponensem in loco Salpurc dicto imperiali potentia construi et adprime incoeptari concessimus.

⁹ Prvi znani kovni mojster v breški kovnici je bil »Conradus Coloniensis«.

utežno marko zamenjali z mlajšo, torej težjo izkovno marko, iz katere so pri enaki denarni teži kovali 160 denaričev. Teža kölnskih denaričev je v času od 11. do 13. stoletja ostala domala nespremenjena in je v povprečju znašala 1,40 gr. Po drugi strani pa je čistoča srebra istočasno opazno padla. Srebro breških denaričev je bilo po današnjih oznakah 938/1000 čisto. Kölnska marka je pred letom 1170 tehtala 210,42 gr., pozneje pa 233,8123 gr.

Po letu 1287 je breška kovnica kovala denariče po dunajski marki. Starejši breški denariči so bili še dolgo časa v denarnem obtoku. Z neuradnim izbiranjem težjih novcev in vračanjem lažjih kosov v obtok¹⁰ se je ustaljeno valutno razmerje začelo rušiti. V začetku 13. stoletja so breški denariči prav zaradi te manipulacije začeli dejansko propadati. Iz ene marke čistega srebra so poslej kovali 200 novcev. V prometu so se obdržali tako, da so primanjkljaj pri čisti teži izravnali s povečanjem števila denaričev ene števne marke in tako dosegli raven utežne marke čistega srebra, zato zasledimo v drugi polovici 13. stoletja sicer redke bilateralne sporazume o veljavnosti novcev določene izkova na določenem področju. V nekaterih primerih je to pripeljalo tudi do skupnega kovanja novcev. Državna regulativa namreč navkljub nekaterim odredbam ni pripeljala do poenotenja denarnega izkova. Salzburški nadškof in koroški vojvoda sta leta 1268 in 1286 sklenila denarno pogodbo o kovanju novcev po breškem izkoku v breški kovnici, prav tako pa so se enotni izkovni osnovi pridružile kovnice v St. Vidu ob Glini, Velikovcu in v Slovenj Gradcu.

Iz ene utežne marke čistega srebra so sprva kovali 160 denaričev, med leti 1164–1200 200 kosov, v letih 1200–1230 210 kosov, v letih 1242–1244 245 kosov, v letih 1253–1257 290 kosov, v letih 1287–1289 370 kosov in po letu 1334 celo 410 kosov. Tega kovnega števila so se držali tako koroški vojvode kakor oglejski patriarhi, Andechs-Meranijski in bamberški škofje. Iz čiste marke srebra so koroški vojvode iz St. Vida ob Glini in Babenberžani v Gradcu in na Ptujih kovali po 210 kosov. Napram tem so bili denariči v spanheimovski kovnici v Kamniku in v andechs-meranijski kovnici na Otoku pri Kostanjevici okoli leta 1215 do 1230 kovani po precej nižjem izkoku, namreč iz ene marke čistega srebra so nakovali 245 kosov. V kovnici Sveti križ so v obdobju 1265–1276 kovali iz ene marke čistega srebra 250 komadov. Breških denaričev v obdobju 1287–1334 niso več kovali iz kölnske marke po 299,456 gr., ampak po dunajski marki po 275,347 gr. Omenjeno izkovano število denaričev je bilo v obdobju dveh let (1287–1289) veljavno za vse kovnice, z izjemo kovnice Breže, St. Vid ob Glini in Velikovec, od leta 1334 tudi za kovnico v Slovenj Gradcu.

Zgodovinar Heinz Dopsch s salzburške univerze je v svojem predavanju orisal vzhodnoalpska področja kroženja breškega denariča. Kovnica v Salzburgu predstavlja matično kovnico, za katero so salzburški škofje prejeli kovni regal že v začetku 10. stoletja. Tam so sprva kovali trije kovni gospodje: nemški cesar, bavarski kralj in salzburški škof. Nadškof Konrad I. je razširil vpliv salzburške nadškofije daleč na vzhod in v Krki na Koroškem postavil svojo izpostavo. Odprtje in delovanje kovnice v Brežah so pogojevali tudi bližnji rudniki srebra. Nadškof Eberhard je bil po mnenju Dopscha pravi gospodarski strokovnjak in reformator, ki je z omejitvijo mase denarja v denarnem obtoku, z denarnimi pogodbami s sosednjimi kovnicami in z ustanavljanjem novih kovnic na meji z Ogrsko premagal vso konkurenco in prodrl na ogrsko področje. Njegova zasluga je, da se je tip breškega denariča razširil čez meje dežele Koroške, oziroma čez meje, ki jih je s svojimi posestvi in vplivom kontrolirala salzburška nadškofija. Po njegovi smrti je kvaliteta breških novcev in s tem tudi valutna vrednost denaričev začela počasi vendar vztrajno padati. Navkljub temu sta se vloga in pomen breškega denariča še naprej širila: breški denariči so kovale kovnice na Spodnjem Štajerskem, na Kranjskem, v Furlaniji-Juljski krajini in tudi severno od Alp. Breški denarič se je sredi 13. stoletja razširil na celotno področje Vzhodnih Alp, na Ogrsko, v Dalmacijo, Hrvaško, Slovaško, Banat in na Sedmograško. Ogrski kralj Andrej II. (1205–1235) je uradno razglasil breške denariče za uradno deželno valuto. Iz tega obdobja sta tudi dve zakladni najdbi: prva v Detti vsebuje več kot 10.000 kosov, druga v Aba Puzsti pa nad 7.000 kosov breških denaričev. Šele mongolski vpad na Ogrsko leta 1241 je zaustavil širjenje breških denaričev na tem področju in za daljši čas prekinil trgovino na dolge razdalje. V drugi polovici 13. stoletja je zaradi notranjih trendov v nadškofiji, močnega nazadovanja rudarstva na Koroškem in iz že zgoraj naštetih vzrokov začel padati pomen breških denaričev. Konkurenca oglejske kovnice, ki je izdelovala kvalitetnejše denariče, je bila tako huda, da sta bila salzburški nadškof in koroški vojvoda prisiljena dogovoriti se, da vse koroške kovnice kujejo po vzoru breške kovnice. Sredi 14. stoletja je začel salzburški nadškof Ortolf v Salzburgu kovati denariče, ki so imeli bistveno slabši izkov kot breški denarič.

Paul Werner Roth z graške in Markus J. Wenninger s celovške univerze sta v svojih referatih predstavila vlogo Judov v denarnem poslovanju razvitega srednjega veka na omenjenem področju od 11. stoletja dalje, ko so se Judje, pretežno iz Italije in Francije, že naseljevali na tem področju, sprva le posamezno, kasneje pa v vse večjem številu. Njihovo prisotnost lahko zasledimo tudi v imenih krajev (Judendorf, Judenau) in osebnih imenih (Šlom), ki jih prinaša listinsko gradivo. Judje so bili predvsem dejavni na področju kovanja denarja in denarniškega poslovanja. V 12. stoletju so prišli Judje iz Benečije tudi v Ljubljano, kjer so se ukvarjali z denarnimi posli na veliko, pisni viri pa jih pogosto omenjajo kot specializirano kovno delovno silo. Do občasnih nasprotij in

¹⁰ Renovatio monetarum.

napetosti je prihajalo predvsem zato, ker se je del plemstva oziroma meščanstva pri Judih prezdolžil. Zaradi pogostih preganjanj njihova naselitev ni bila stalna. Čeprav so Judje številčno predstavljali v deležu celotnega prebivalstva le marginalno skupino, je njihova realna udeležba v takratnem gospodarstvu močno presejala povprečje. V 13. stoletju so Judje zaradi svoje večkrat izkazane sposobnosti mestoma že prevzemali posamezne denarne posle (carina, mitnina, posojila ipd.). S svojo aktivno kovno, denarno in menjalno vlogo so Judje med drugim pripomogli k razširitvi breškega denarja. V 14. in 15. stoletju so se Judje tudi populacijsko razširili in se koncentrirano naseljevali na pomembnejših trgovskih in denarnih vozliščih, kjer so svoje mesto in vlogo v gospodarskem življenju še bolj utrdili.

Michael Alram, kustos dunajskega Kulturnozgodovinskega muzeja, je v svojem predavanju predstavil vlogo breških denarjev v srednjeveških alpskih deželah. Kovnica v Brežah je iz različnih objektivnih vzrokov (lega, rudniki srebra) za določen čas postala glavna kovnica salzburške nadškofije. Sprva sta kovala skupaj deželni knez Engelbert in nadškof, vendar pa so bili Ulrikovi denarji boljši glede na stil, kovno podobo in material. Ponaredki breškega denarja, ki so se množično pojavili sredi 13. stoletja (kovnica Krems, babenberški Neukirchen), so močno vplivali na stabilnost valute. Tipi pečatov breških denarjev so bili sprva povsem enostavni, po letu 1277 (Eriacensis) pa je opazen občuten napredek v izdelavi in podobi kovnega pečata, kvaliteti izdelave, izkovu, kar vse kaže na bistven napredek v celotni organizaciji delovanja kovnice. Prav zaradi kvalitete denarjev so sosednje kovnice začele posnemati breške denarje. Končno se je breški denar uveljavil na področju vzhodne meje v Ogrsko, kjer so ga ob konkurenčnem oglejskem in dunajskem denarju kovali t.i. mejne kovnice.

Odo Burböck, kustos štajerskega deželnega muzeja Joaneum v Gradcu, je predstavil avstrijske konkurenčne kovnice takratnemu breškemu denarju, s posebnim poudarkom na deželi Štajerski. Štajerske kovnice so v 13. stoletju posnemale kvaliteten breški denar v mejni kovnici na Ptuj, Rajhenburgu (Brestanici) in Brežicah. Prvi graški denarji so se pojavili sredi 13. stoletja, kovnica v Judenburgu pa je prva posnemala kovanje denarja po dunajskem izkovu, pri izdelovanju zlatnikov pa se je zgledovala po firenški kovnici. Štajerskemu deželnemu knezu je z aktivno denarno politiko uspelo uveljaviti graški in izpodrinuti breški denar.

Peter Kos, vodja Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani, je orisal delovanje srednjeveških kovnic na današnjem ozemlju Republike Slovenije, ki so pri svojem delovanju posnemale breški denar. Delovanje srednjeveških kovnic na naših tleh je dr. Kos predstavil z bogato paletno diapozitivov denarjev iz zbirke Narodnega muzeja. Večino denarjev iz omenjenih kovnic so domači in tuji strokovnjaki že (pravilno) določili, tako da je dr. Kos opozoril na odprta vprašanja v zvezi z nadaljnjim raziskovanjem in objavljanjem fondov kovancev tipa breškega denarja. Prav objava fondov zbir na področju Alpe-Jadran bi predstavljala prvi in bistven korak k primerjalni analizi zbir in tipov breškega denarja.

Salzburška nadškofija je kovala po breškem izkovu v matični kovnici v Salzburgu oziroma Laufnu na Bavarskem, v Brežah, v krajših ali daljših časovnih obdobjih pa tudi v t.i. vzporednih kovnicah na Ptuj, v Brežicah, Brestanici, Krškem, Slovenj Gradcu, Kamniku, na Otoku, v Kostanjevici, St. Vidu ob Glini in Velikovu na Koroškem, Ljubljani in v Čatežu. Bamberški škofje so kovali breške denarje v Beljaku in Griffnu na Koroškem, štajerski vojvode pa v Gradcu, Oberzeiringu pri Judenburgu in na Ptuj. Goriški grofje so kovali breške novce v Lienzu in verjetno tudi v Oberverrlachu na avstrijskem Koroškem, krški škofje v Krki na Koroškem, v Pilštajnu in v Sv. Križu na Štajerskem. Prav tako so tip breškega denarja kovali oglejski patriarhi v Ogleju, Čedadu in Huminu, tržaški škofje pa v Trstu. Na Ogrskem, Hrvaškem in v Bosni pa so te kovance prekovali nekateri svetni in posvetni plemiči in s tem naredili velikansko škodo originalno kovanemu denarju.

Takšna in drugačna prekovanja breškega denarja so trajala desetletja dolgo in odpirajo povsem nov pogled na geografsko razširitev breških denarjev; ti novci so zaradi svojega pomena vplivali tudi izven dejanskega področja lastnega denarnega obtoka. Podobno velja tudi za kasnejše dunajske denarje v obdobju, ko so breški denarji že izgubljali na pomenu in vrednosti. V to skupino sodijo tudi kovanci, ki jih Baumgartner imenuje kar »obmejni kovanci«. V začetku 13. stoletja je namreč zaradi trgovine na vzhodni meji cesarstva izredno naraslo povpraševanje po denarju; to pa je narekovalo ustanavljanje obmejnih kovnic v verigi od Ptuja pa do Krškega, ker dotok denarja iz Brež ni več zadostoval potrebam in povpraševanju. Srebro, ki so ga trgovci pripeljali iz Ogrske, so že v obmejnih kovnicah uporabili za potrebe kovanja novcev. Trgi v omenjenih obmejnih kovnicah so postali glavna mesta blagovne menjave in trgovine vzdolž celotne jugovzhodne meje cesarstva. Trgovina se ni omejila samo na zamenjavo blaga za blago, oziroma uvoza vrednih poljedelskih proizvodov ali živine. V tej trgovini na področju Štajerske in Koroške, posebno v Ptuj, so imeli pomembno vlogo bogati Judje. Aktivni so bili tudi pri izvozu srebrnega breškega denarja na Ogrsko, po katerem je bilo tam izredno veliko povpraševanje. Ni vredno omenjati povezave ptujskih Judov v Velikovu in Beljaku. V vseh teh mestih, čeprav ne neprestano in konstantno, so delovale kovnice denarja.

Istvan Gedai, direktor Madžarskega Narodnega muzeja, je v svojem referatu predstavil mesto breškega denarja v ogrskem kraljestvu, kjer so ga kovali za potrebe obmejne trgovine z nemškimi cesarstvom. V 13. stoletju so denarne razmere na Ogrskem dosegle spodnjo kritično točko, ko je postal domači denar domala brez vrednosti. Teža čistega srebra v malih nominalah je v nekaterih primerih dosegala samo še 0,144 gr., kar je predstavljalo le osmino vrednosti breškega denarja. Da bi oživilo blagovno-denarno gospodarstvo, so ogrske oblasti pošiljale v obtok večje srebrne nominalne. Nazadovanje vrednosti denarja, torej prehod k nevezani srebri valuti, je bil mogoč v povsem agrarno usmerjenem ogrskem kraljestvu, tako da posledice v gospodarskem dogajanju niso povzročile težjih gospodarskih in socialnih pretresov. Zakladni najdbi v Breztergamu in Somboru pričata o pritoju velikih količin svežega in kvalitetnega denarja z evropskega zahoda na to področje, kar je povzročilo hiter razcvet gospodarskega življenja na Ogrskem. Količine svežega denarja seveda niso zadostile potrebam trga po kvalitetni gotovini, pa tudi niso ustrezale kreditni moči neizkoriščenih ogrskih rudnikov srebra. Tuji trgovci so skušali temu izjemnemu povpraševanju zadostiti z izvozom denarja na Ogrsko in kmalu se je tuji denar povsem uveljavil v notranjem plačilnem prometu in izpodrinil domači nekvalitetni denar. Koroški grofje so s favoriziranjem odločilno prispevali, da se je tudi Madžarska odločila za breške denarje. Količine najdenih breških novcev v številnih zakladnih najdbah na Madžarskem pričajo, da je uvoz breškega denarja dosegel višek šele po vrhuncu sorodstvenih odnosov med Andechsi in Arpadi. Velike količine srebra v gornjekoroških rudnikih pa so omogočile pretok breških denarjev po vsej Ogrski.

Likovno upodabljanje na mediju, kot je srednjeveški kovanec, predstavlja svojevrsten fenomen, ki je združeval tako politične kakor ideološke funkcije. Gebhard Jaritz iz Inštituta za srednjeveške in novoveške materialne vire v Kremso je slikovito predstavil povezavo oblikovanja breškega denarja s sočasno srednjeveško umetnostjo. V času več kot dvestoletnega delovanja breške kovnice lahko sledimo vrsti sprememb kovnih podob. S sočasnimi (modnimi) vzori se je spreminjala velikost in oblika kovanca, vidni znaki tehnične obdelave kovancev in nenazadnje tudi napisi in slikovna oprema. Vse te spremembe in specifičnosti v variantah nam danes med drugim omogočajo točno določitev posameznega kovanca ali kova, raziskovanje razvoja delovanja kovnice in časovno določitev posameznega izkovernega tipa ali kovanca.

Srednjeveška kultura je pogojevala nastanek in razvoj kovne podobe, simbolike in napisa na kovancu, svojevrstne refleksije države oziroma statusa režima. Kovanec je bil tudi subjekt krščanske kulture v podobi, simboliki in z inskripcijami, ki je v svoji vlogi in funkciji združeval posvetno in svetno. Danes služi srednjeveški kovanec tudi kot vir za celostno raziskovanje srednjeveške umetnosti in obrti. Srednjeveški kovanec vsebuje vse elemente tedanje materialne kulture, saj se je kot predmet masovne produkcije pojavljal v svoji najboljši ekzemplarni identiteti kot »mass medium sui generis«. V srednjeveškem pojavljanju in razumevanju kovanca je imela zelo pomembno vlogo kovna podoba z napisi, ikonografijo, umetnostnozgodovinskim stilom idr. Srednjeveški kovanec je že s svojim pojavljanjem in simbolično vrednostjo vzbujal pozornost. Popularizacija kovanca je potekala tako na nivoju distribucije kot tudi na nivoju destinacije. Napisi na kovancih so širili pismenost, različna in stalno se spreminjajoča religiozna simbolična vsebina pa je vzgajala prebivalstvo na področju hagiografije. Kovanec je celovit predstavnik obdobja in družbe, ki se ga poslužujemo pri raziskovanju zgodovinskih obdobij in področij, zlasti tam, kjer raziskovalcem primanjkuje pisanih in drugih virov.

Srednjeveški kovanec odraža tudi sočasno mentaliteto, psihologijo, ideologijo, modo, tehniko, družbeno in socialno ureditev, pisavo, jezik, ikonografijo, torej celovito podobo materialnega in kulturnega življenja posameznih družbenih slojev in celote. Raznolika paleta podob na kovancih s svojo simboliko zgovorno priča o materialni in duhovni kulturi dobe. S pomočjo uporabljene heraldike lahko sledimo razvoj srednjeveške simbolike, natančno datiramo posamezne kovance, ugotovimo izvor posameznih novcev in določimo območje veljavnosti določene valute ter sledimo trgovinskim potem in povezavam. S svojo pojavnostjo in s posredovanjem simbolike so imeli kovanci pomemben delež pri oblikovanju javnega mnenja, še posebno pri utrjevanju krščanstva in državnega legitimizma. Vlogo denarja je Tomaž Akvinski ocenil takole: »Moneta propria ornamentum est regis et regni et cuiuslibet regiminis, quia in ea representatur imago regis ut caesaris . . . unde in nulla re tanta potest esse claritas memoriae eius, eo quod nihil sic per manus hominum frequentatur . . . quantum nummismata.«

Dieter Hägermann z bremenske univerze je predstavil problematiko izkoriščanja srednjeveških rudnikov na področju vzhodnih Alp za potrebe lokalnih kovnic. Od sredine 12. stoletja dalje je potekal na področju nemškega cesarstva proces odpiranja velikih in pomembnih rudnikov srebra, predvsem na Saškem, pa tudi na področju Avstrije. Deželni gospod je posedoval »directorium« nad rudniki svoje dežele z absolutno pravico razpolaganja z rudniškim regalom, najemniki pa so morali poskrbeti za delovanje in vzdrževanje rudnika tudi v primeru, če rudnik ni prinašal dobička. Rudniški uradniki so skrbeli za tehnično in administrativno vodenje rudnikov ter za nadzorovanje delovanja in poslovanja. Delovanje kovnice je bilo namreč v veliki meri odvisno prav od delovanja in donosnosti bližnjega rudnika.

Po ogledu dnevnega kopa srebra na Dobriču (Dobritsch) in rudnika srebra v Oberzeiringu pri Judenburgu smo se udeleženci simpozija zavedli dejanske problematike redne oskrbe z zadostno in kvalitetno količino plemenitega kovnega materiala. Kovnice so nastajale v bližini novoodprtih rudnikov, z izboljšano transportno infrastrukturo pa so rudniki zalagali kovnice v večjih administrativnih središčih. Sredi 13. stoletja je prišlo do procesa celostne kovne reorganizacije, ko je zaradi načina in obsega dela produkcija padla na kritično stopnjo.

Skupina italijanskih profesorjev in študentov z univerze v Trentu, Benetkah in Trstu je predstavila v svojih referatih problematiko in rezultate raziskovanj kovanja breškega denarica in njegovo mesto v denarnem obtoku na področju današnje Furlanije-Juljske krajine. Kovnica v Ogleju (Aquileia) je druga najstarejša kovnica na tem področju. Nemški cesar Konrad II. je leta 1028 podelil patriarhu Poppu kovno pravico. Kljub listinskemu predpisu so v Ogleju sprva kovali po regensburškem izkovu, kasneje pa po vzoru nadškofijske breške in deželnoknežje šentviške kovnice. Spanheimski patriarh Peregrin I. (1130–1164) si je za vzor postavil kvalitetne breške denarice. Veronski »denarii cruciati« in po njihovem vzoru kovani beneški denarici so bili vredni le nekaj več kot polovico breškega denarica in so veljali v patriarhiji za drobiž. Zgodovinarji in numizmatiki še do danes niso natančno določili, kdaj je prišlo do radikalne izboljšave izkova oglejskega denarica, imenovanega tudi »gross«, v veljavnosti 12 parvulov. Kovanje oglejskih denaričev po breški osnovi je trajalo do konca vladanja patriarha Volgerja (1204–1218). Pri slednjem je na kovancih poslednjič viden krožni napis: ERIACENSIS. Kovno posnemanje breškega denarica s strani oglejskih patriarhov in prisililo salzburškega nadškofa Adalberta, da je pri cesarju izposloval »privilegium de monetis«. Prve emisije oglejskih denaričev so bile namreč povsem enake breškim denaricem, verjetno tudi zaradi sodelovanja oglejskih in breških pečatorozcev.

Patriarh Volger je zamenjal tako izkovno osnovo kakor tudi zunanjo podobo kovancev. Novi »furlanski denarič« je bil izdelan po beneški marki, ki je bila nekoliko težja od kölnske. Opazna je izredno skrbna, kvalitetna in umetelna izdelava oglejskih denaričev vse do vključno patriarha Paganusa della Tore (1319–1334). Začeli so jih imenovati kar »denarii scodellati«, kovali pa so jih tudi škofje v Trstu in Trentu, koroški vojvoda Bernhard v Ljubljani in v Kostanjevici. Prav ti izredno kvalitetni kovanci so postali oponent vse slabšim breškim in drugim kovancem, ki so prihajali z avstrijskega področja. V 13. stoletju so po oglejskem vzoru kovali tudi goriški grofje v Lienzu in škofje v Trstu. Iz 14. stoletja podobnih primerov posnemanja oglejskega izkova ne poznamo, znani pa so primeri posnemanja oglejskega izkova iz 15. stoletja, ko so v Ogleju že prenehali s kovanjem. Bosanski kralj Nikola Iločki/Ujlaky (+1476) je začel izdelovati kovance po vzoru patriarha Antona II. de Portogruara (1402–1411) in patriarha Ludvika II. (1412–1435). Kovna podoba kovanca se pri tem ni spremenila, pač pa napis.

Donata Grassi s tržaške univerze je v svojem referatu predstavila denarni obtok v današnji Furlaniji-Juljski krajini in v Istri v 12. in 13. stoletju. Razvoj mestne civilizacije v ozkem obmorskem pasu je pogojeval denarni obtok tudi v tej izrazito poljedelski pokrajini, kjer so bila mesta življenjsko odvisna od letnega pridelka in od trgovine (nakup sezonske hrane, plačevanje najemne vojske idr.). Sočasni pisni arhivski preostanki (predvsem cerkvene provenience) potrjujejo, da je denar predstavljal sprva še zakladno vrednost, s katero so višji sloji investicijsko poslovali (nakup bogoslužnega nakita idr.). Razmah obsega denarnega obtoka lahko arhivsko sledimo predvsem od druge polovice 13. stoletja dalje, ko so se še nedavne naturalne datjave spreminjale v denarne, nekatere obveznosti in služnosti podložnih slojev pa so postale povsem denarne. Na področju Furlanije-Juljske krajine sledimo v tem času velikemu dotoku kvalitetnega denarja. Prevladujoče mesto v denarnem obtoku sta prevzela breški denarič in beneška lira, obenem pa so krožili tudi denarici lokalnih kovnic. Vrsto denarja v denarnem obtoku je pogojeval tudi fevdalni gospod.

V začetku 13. stoletja zasledimo prve poskuse regulacije plačilne in denarne politike, s katero so poskušale lokalne oblasti, predvsem pa cerkev, urediti kaotične denarne razmere. Končno so v drugi polovici 13. stoletja posegle v ta prostor firenške banke, ki so s ponudbo svežega in kvalitetnega denarja stimulirale denarni obtok. Istra je bila do 14. stoletja gospodarsko zaostala pokrajina, kjer je prevladovala naturalna menjava, medtem ko je bil denarni obtok zanemarljiv.

Obdobje kovanja breških denaričev predstavlja eno pglavitnih obdobij denarne zgodovine na področju med Donavo in Jadranskim morjem. Mednarodni simpozij v Brežah je skušal odgovoriti na vprašanje, zakaj se je v 13. in 14. stoletju prav breški denarič tako dominantno uveljavil in ne že uveljavljeni regensburški ali kölnski denarič. Referati zgodovinarjev in numizmatikov bodo v začetku leta 1993 objavljeni v posebni publikaciji, v kateri bo mogoče najti zadnje rezultate raziskav strokovnjakov za srednjeveško gospodarsko zgodovino in numizmatiko.

Breški denarici in sistem obmejnih kovnic predstavljajo vrhunec denarništvu na tedanjem srednjeveškem notranjeavstrijskem področju. Intenzivni razvoj breške kovnice, prekovanja in posnemanja sosednjih kovnic po breškem izkovu nam dajo slutiti pomen matične in njej podrejenih kovnic. Potrebna je celovita komparativna predstavitev fundusov zakladnih najdb breških denaričev, raziskava delovanja predvsem obeh koroških kovnic ter osvetlitev denarovalutnih razmer na širšem področju.

Jože Podpečnik